

SLAVKO KOMAR, *SUŠAČKI DANI 1941.*

Rijeka, 2008., II. izdanje, 293 str.

U nakladi *Povijesnog društva Rijeka* i *Libera d.o.o Rijeka* tiskano je drugo izdanje knjige *Sušaćki dani 1941.* autora dr. sc. Slavka Komara. Iako je od prvog izdanja prošlo punih 22 godina, razdoblje kojim se autor bavi i danas izaziva veliko zanimanje javnosti. Bez obzira na brojna u međuvremenu objavljena istraživanja o Drugom svjetskom ratu u Hrvatskoj, mnoga su pitanja ostala bez potpunog odgovora. Sva-ko povijesno istraživanje kao i osobno svjedočanstvo važan je doprinos u pokušaju povezivanja i razumijevanja višeslojnosti društvenih promjena toga vremena. Komarovo djelo u tom smislu daje nam važne podatke konkretno se baveći prostorom Sušaka i okolice posljednjih mjeseci 1941. godine; razdobljem početne faze narodnog ustanka i organiziranja prvih naoružanih partizanskih četa. Na samom početku autor objašnjava i pojašnjava da se unatoč svojim sjećanjima, kao sudionik i sekretar Kotarskog komiteta KPH Sušak, a svjestan njihove ograničenosti, koristio i dokumentima, objavljenom literaturom te nizom razgovora, pisama i zapisnika. Svoj rad "ne smatra ni memoarima, ni historijom, ni monografijom, već zbirkom više priloga povijesti revolucije Sušaka, Rijeke i okolice".

O dolasku u Sušak Komar nas upoznaje kroz svoje pismo gospođi Mariji Čop, udovici Bogdana Čopa, koji je autora i njegova partizanskog suborca Vladu Bošca sakrio (i spasio) od fašista u gorskokotarskom selu Mali Lug te im omogućio siguran prijevoz do Orehovice, na ulazu u konačno odredište Sušak. Na taj su se put početkom rujna 1941. spomenuta dvojica uputila nakon raspuštanja odreda "Matija Gubec" u Žumberku. Na putu do Sušaka, kroz već okupirani slovenski i hrvatski teritorij, bez adekvatne odjeće i bez hrane, u strahu od uhićenja i tragične sudbine, na izmaku fizičkih snaga, ranjen, upravo je "gospodin – drug" Čop iz Malog Luga bio presudna ličnost, spasitelj Slavka Komara.

Došavši pred Sušak, s ciljem što bržeg uspostavljanja veze s Partijom ili nekim partizanskim odredom, prisjeća se autor, osjećao je nelagodu i strah u vidu smještaja i snalaženja u tom za njega nepoznatom mjestu koje je samo Rječina dijelila od Rijeke, u kojoj mu je rođen otac i gdje mu je živjela brojna rodbina. No, preko mosta na Rječini kao ilegalac nije mogao prijeći. O tada prisutnim razlikama Rijeke i Sušaka

osvrnuo se prikazujući povijesno-političke uvjete koji su doveli do njih. U Sušaku se, posredstvom mladog Željka Marača, sekretara skojevskog aktiva na Podvežici, smjestio prvotno kod obitelji Paškvan. Zbog pretrpljenih fizičkih i psihičkih stresova, kako kazuje, tjedan dana nije mogao spavati. Proživljavao je pritom teške trenutke borbe na Žumberku, gdje je mnogo njegovih suboraca izgubilo život u sukobu s brojčano nadmoćnom ustaškom vojskom. O stradanju svojeg odreda "Matija Gubec" napisao je, nastavlja, izvještaj i predao ga Milanu Slanom, instruktoru Okružnog komiteta KP za Hrvatsko primorje. Uskoro je Komar počeo dobivati prve zadatke, čime počinje razdoblje njegova djelovanja u Partiji, stvaranju organizacije i podizanju ustanaka u Sušaku i okolici. Autor ističe zanimljivost da je u sljedećih osam mjeseci djelujući kao ilegalac promijenio 23 stana, prebivajući pritom kod sušačkih obitelji. Teške dane donekle su mu olakšala financijska sredstva koja je primao od rodbine iz Rijeke.

Stanje koje je zatekao u Sušaku Komar opisuje kao napeto i prožeto represivnim mjerama fašista prema lokalnom stanovništvu, pogotovo prema komunistima i osumnjičenima. Gospodarske prilike znatno su se pogoršale nakon okupacije, odnosno talijanske aneksije Rimskim ugovorima 18. svibnja 1941.; nekad živa i prometna sušačka luka opustjela je, broj lučkih radnika s 1.800 spao je na 150, tržnica je bila vidno osiromašena. Škole su dobile nova, talijanska imena, a učenici su od prvih razreda morali učiti isključivo talijanski jezik. Novine na hrvatskom jeziku povučene su iz prodaje, ukinuta su razna kulturna i sportska društva. Po gradu su se mogli vidjeti izlijepljeni veliki portreti "Ducea" i fašističke parole "Vinceremo" (pobijedit ćemo, op. M. R.)... Sve je to bio dio okupatorskog fašističkog plana koji je drastičnim mjerama htio što prije iskorijeniti hrvatstvo, a nametnuti talijanski element. Međutim, sušačko stanovništvo nije bilo spremno ni voljno prihvatiti takvu sudbinu, već je od početka okupacije pružalo pasivan otpor odbijajući svaku talijansku društvenu inicijativu. Takvo je držanje Sušačana, kazuje Komar, iznenadilo talijansku vojsku, koja je očekivala mirnu i relativno laku okupaciju i talijanizaciju. O počecima narodnog otpora autor piše sljedeće: "Budući da su naše (partijske, op. M. R.) akcije učestale već od ljeta dijeljenje letaka, pisanje parola, dva štrajka, sabotaze i veliki uspjeh u aktivizaciji stanovništva za davanje pomoći i podršci u stvaranju prvog partizanskog odreda – policija i sve druge službe pojačale su teror, počela su prva masovna hapšenja građana i komunista."

Kako je bila organizirana Partija u vrijeme Komarova dolaska krajem rujna 1941. u Sušaku? Prema podacima koje nam donosi, veliki dio organizacije pokreta već je bio obavljen na području tadašnjeg grada i kotara: u studenome se broje 123 člana KP, te oko 150 članova SKOJ-a, kojima se može pridodati još 300 – 350 aktivista unutar drugih odbora. Što se tiče sveukupnog stanovništva, autor navodi kako je barem

90 posto mještana pripadalo ili bilo naklonjeno NOP-u. Takvu podršku objašnjava stavom da se uz antifašističko raspoloženje treba sagledati i idejna načela KPJ, koji je, za razliku međuratne državne vlasti i eksploatacije radničke mase i siromašnih seljaka, ponudila i nacionalno i klasno oslobođenje. Kao najistaknutiji komunisti-organizatori NOP-a u Sušaku navode se Rade Šupić, lučki radnik, od 1940. sekretar Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje, zatim Dušan Diminić, odvjetnički pripravnik, član KP od 1932., Emil Karadžija, stolarski radnik s Trsata, član KP od 1940. godine, te Pavao Biondić, limarski obrtnik, član Okružnog komiteta osnovanog 1932. i član MK (Mjesnog komiteta) KPJ u Sušaku 1936. godine. Navodi se da su imali višegodišnje iskustvo u revolucionarnom radničkom pokretu. Osim važnih komunista Sušaka, autor opisuje i djelatnost komunističkih aktivista u obližnjemu Trsatu i Vežici u razdoblju međuraća, ukazujući time na kontinuitet njihova ilegalnog rada, nastavljenog intenzivnije za samog Drugog svjetskog rata.

Prisjećajući se događaja u Sušaku i okolici s kraja 1941. godine, autor napominje kako je već tada nestajalo prije prisutno nepovjerenje, kao i predrasude prema komunistima među stanovništvom. Na prve ilegalne sastanke po selima i predgrađima znalo je doći po 10 – 15 ljudi zanimajući se za planove i učlanjenje u Partiju ili SKOJ i aktivno sudjelovanje u NOP-u. Komar je imao dobar uvid u opće kretanje naroda u Primorju, jer je i sam bio zadužen od OK za Hrvatsko primorje kao instruktor za čitavo područje tadašnjeg kotara Sušak, odnosno Grobinštinu, Kostrenu, Bakar, Škrljevo, Hreljin i ostala sela. Prema vlastitom kazivanju, sadržaj njegova rada sastojao se od uspostavljanja i učvršćivanja pojedinih ilegalnih punktova, stvaranja kontakata s partijskim aktivistima i simpatizerima, poticanju uključivanja žena i omladine, radu na osnivanju odbora Narodne pomoći i na odlasku boraca u partizanski odred na Tuhobiću. O svakodnevnim i opasnim putovanjima, susretima s lokalnim stanovništvom, političkoj situaciji "na terenu" saznajemo na stranicama posvećenim Grobinštini, Pašcu, Podkilavcu, Zavrhu, Hreljinu, Bakru, Kostreni i Gerovu. Među brojnim podacima možemo istaknuti tragične brojke vezane uz Grobinštinu, koja je "na oltar slobode i socijalizma" dala 905 žrtava, što je iznosilo devet posto ukupnog stanovništva. Prodoru KPH u Istru i Rijeku posvećeno je posebno poglavlje, u kojem se stvaranju kastavske partijske i skojevske organizacije daje, uz sušački komitet, ključna važnost. Prema Komaru, pod rukovodstvom kotarskih komiteta Sušaka i Kastavštine stvorena su prva partijska uporišta u Istri i Rijeci, s ciljem razbuktanja unutarnjih snaga. Kao prvi značajni poziv Istranima da se uključe u NOP spominje se letak "U borbu" od 4. kolovoza 1941. te potom letak upućen "rodoljubima Primorja i Istre". Takav i sličan propagandni materijal dolazio je iz Sušaka preko Kastavštine u Istru, a dijelio se stanovništvu gotovo do kapitulacije Italije. Čitatelja

se upoznaje i s objektivnim teškoćama održavanja veza s komunistima u Istri, zbog autonomnog djelovanja KP Italije, ali i zbog nepoznavanja lokalne političke situacije i uloge istarskih narodnjaka. Uz to, obrađuje se i pitanje građanskih vrhova i klera prema NOP-u, uza zaključak kako su oni u okupiranim krajevima većim dijelom odbijali suradnju s komunistima.

Kako bi prikazao složenost situacije i utjecaja u Sušaku i okolici koji su krojili događaje ratne 1941. godine, ali i razdoblja koje im je prethodilo, Komar je razgovarao s trojicom Sušačana, važnih sudionika i svjedoka toga vremena. O njima kaže kako nisu pripadali sličnim političkim strukturama, ali su ipak bili jugoslavenski orijentirani. Tako se profesor inž. Stanko Šilović smatrao pripadnikom lijeve inteligencije i simpatizer KPJ, dr. Ante Švalba lokalnim građanskim demokratom, a Zvone Rihman gospodarstvenikom. U razgovorima je Komar pokušao povezati i rasvijetliti svoja sjećanja s onima svojih sugovornika, s kojima se poznao još od NOP-a. Njihova svjedočanstva o brojnim važnim sudionicima pokreta otpora s kojima su bili u vezi, o organizacijskim shemama, financijskoj, zdravstvenoj i ostaloj pomoći partizanima, svakodnevnim poteškoćama ilegalnog djelovanja, daju nam plastičniji uvid u zbivanja tog vremena.

Osim pozitivnih ocjena o rukovodstvu i organizaciji Okružnog komiteta KPH za Sušak, autor se dotiče i nesloge unutar njega. Ona se očitovala konkretno u nesuglasicama njegova sekretara Rade Šupića i člana Dušana Diminića. Zbog loše koordiniranosti, djelomice i kao rezultata tih neslaganja, zbor u Topolovama 18. kolovoza 1941., na kojem se okupilo 100 – 120 ljudi, bio je slabo organiziran. Tako su okupljeni Grobničani, spremni za odlazak u partizane bili vraćeni svojim kućama, a prva partizanska četa na Tuhobiću lišena pojačanja. Ne čudi stoga da je, potkraj kolovoza ili sredinom rujna 1941., OK iz Sušaka premješten u Crikvenicu te da su Diminić i njegov bliski suradnik Biondić isključeni iz KP, što su Sušačani saznali tek krajem studenoga iste godine. Treba napomenuti da su osim neslaganja u visokim kadrovima OK Sušak, tome pridonijeli i drugi, strateški razlozi. Unatoč tim burnim događajima, u Sušaku je Komar nastavio djelovati unutar novostvorenog Mjesnog, a zatim i Kotarskog komiteta.

Posljednjih 50-ak stranica autor je posvetio prvoj primorskoj partizanskoj četi koja se najesen 1941. nalazila u logoru na Tuhobiću. Četu koja je brojala oko 120 vojnika, velikom većinom Primoraca, napale su vojno nadmoćne fašističke snage 12. studenoga 1941. godine. Podaci tadašnjeg Glavnog štaba Hrvatske govore o 2.000 – 6.000 neprijateljskih vojnika, no u poslijeratnim istraživanjima i člancima ta se brojka smatra pretjeranom i ograničava se na 1.500 – 4.000 vojnika, uzimajući u obzir da je napad na sam logor izvršen snagama od 250 – 300 vojnika. U ranu zoru počeo je

sukob između dvije strane, a partizanska četa vještim se manevrom zapovjednika Moše Albaharija, nakon dvosatne borbe, povukla. Tadašnji partizanski izvještaji o stotinjak mrtvih talijanskih vojnika nakon rata dovedeni su u realne okvire, pa tako možemo govoriti o nekoliko mrtvih s obje strane. Prema Komaru, "četa na Tuhobiću izborila je veliku pobjedu time što se, zahvaljujući velikoj hrabrosti boraca probila iz okruženja s minimalnim gubicima". S Tuhobića je u novi logor u Travniku stigao manji dio čete, no i on se nakon nekoliko dana rasformirao. U povlačenju s Tuhobića, prema autoru, a prilikom povratka i skrivanja na terenu tri su osobe ubijene, a 26 ih je uhićeno. Zbog događaja na Tuhobiću, fašistička represija u Sušaku znatno se pojačala. No, nakon desetak-petnaestak dana i prevladavanja početnog šoka osnovan je novi partizanski logor u spilji na Nebesima. Tako je pružena nova nada lokalnom stanovništvu Sušaka i okolice u uspjeh pokreta otpora.

Knjiga Slavka Komara *Sušački dani 1941.* u sebi nosi snažan autorov biljeg kroz vlastita sjećanja o prvim danima otpora fašističkoj okupaciji sušačkog kraja i okolice u kojima je i sam prisustvovao kao član komunističke partije, istodobno dajući uvid čitatelju u svjedočanstva aktivnih sudionika NOP-a i rezultata drugih istraživača po tom pitanju. Mnoga pritom postavljena pitanja tek čekaju da novim istraživanjima dobiju jasnije odgovore, a Komarovo će djelo u tim nastojanjima predstavljati važan izvor podataka.

Milan Radošević